

परिवार नियोजनका साधनको छनोट: कारण र अनुभवको लैङ्गिक विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र विभाग
स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) को
आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता

खुमाकुमारी घर्तिमगर

क्याम्पस क्रमाङ्क : ७/०७४

परिक्षा क्रमाङ्क : २८१३९६/०७६

त्रि.वि.दर्ता नं.:६-१-९९-१८१२-२००४

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, केन्द्रिय क्याम्पस

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र सङ्काय, केन्द्रीय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

सिफारिस-पत्र

श्री खुमा कुमारी घर्तिमगरले परिवार नियोजनका साधनको छनोट: कारण र अनुभवको
लैङ्गिक विश्लेषण शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । यसको
आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि शोध मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

.....
प्राध्यापक मधुसूदन सुवेदी
शोध निर्देशक

मिति :- २०७९/१२/२०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
समाजशास्त्र सङ्काय, केन्द्रीय क्याम्पस
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृत-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय क्याम्पस कीर्तिपुर अर्न्तगतका विद्यार्थी खुमा कुमारी घर्तिमगरले स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि प्रस्तुत परिवार नियोजनका साधनको छनोट: कारण र अनुभवको लैङ्गिक विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्रलाई शोधमूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१	प्राध्यापक मधुसूदन सुवेदी	शोध निर्देशक
२	डा. युवराज लुइटेल्	विभागीय प्रमुख
३	प्राध्यापक दिपेश घिमिरे	वाह्य परीक्षक

मिति :- २०७९/१२/२७

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय क्याम्पस कीर्तिपुर अर्न्तगत परिवार नियोजनका साधनको छनोटः कारण र अनुभवको लैङ्गिक विश्लेषण शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि आफ्नो अमूल्य समय दिई आवश्यक निर्देशन सल्लाह सुझाव एवं मार्गनिर्देशन गरिदिनु हुने त्रि.वि. केन्द्रीय क्याम्पसका श्रद्धेय गुरु प्राध्यापक मधुसूदन सुवेदी ज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसैगरी शोधपत्रको लेखनलाई पूर्ण बनाउन परिवार नियोजनसँग समबन्धित जानकारी तथा आवश्यक सन्दर्भ सामाग्रीहरू उपलब्ध गराउन सहयोग गरी दिनु हुने पिएसआइ/ गिनतारा नेपालका राजीब महर्जन र सलिता गुरुङप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै यस शोधपत्रको लेखनमा सहयोग गरिदिनु हुने ती विद्यालयहरूका विषय शिक्षक र विद्यार्थीहरूलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस अध्ययनमा आवश्यक सहयोग र उत्साह भरिदिने सहपाठी साथी सिता पौडेलप्रति पनि आभारी छु । र अन्तमा यस शोधपत्रको कम्प्यूटर टाइप गरिदिनु हुने केशर सिटौलालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

खुमा कुमारी घर्तिमगर
शोधार्थी

मिति :- २०७९/१०/०५

शोधसार

समुन्नत र सुखी समाज निर्माण गर्नको लागि परिवार नियोजनका साधनहरूको पनि विशेष भूमिका रहने भएको हुने भएकोले सो विषयको अध्ययन गर्न परिवार नियोजनका साधनको छनोट: कारण र अनुभवको लैङ्गिक विश्लेषण शीर्षकमा यो शोध कार्य सम्पन्न गरिएको छ । यस अध्ययनको प्रमुख उद्देश्य परिवार नियोजनका साधनको छनोट, छनोट गर्नुको कारण तथा प्रयोग पछिको अनुभवको बारेमा लेखाजोखा गर्नु हो ।

शोधकार्यको लागि सोध कार्यलाई आवश्यक पर्ने जानकारी हासिल गर्न आवश्यक पर्ने स्रोतको रूपमा परिवार नियोजनको क्षेत्रमा काम गर्ने संस्था पिएसआइ नेपालले सहयोग गरिरहेको सेवा प्रदायक संस्था खुमा फार्मसीलाई छनोट गरिएको छ । नमूना छनोटबाट छानिएको परिवार नियोजन सम्बन्धी सेवाको अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धानात्मक अन्तर्गत विश्लेषणात्मक तरीका अपनाइएको छ ।

शोधकार्यको लागि अवलोकन, प्रश्नावली, सोधपुछ, अभिलेख अध्ययन तथा दस्तावेज विश्लेषण जस्ता साधनहरूको प्रयोग गरिएको छ । त्यसैगरी शोधकार्यमा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतको प्रयोग गरिएको छ ।

यस अध्ययनका अनुसार परिवार नियोजनका साधन प्रयोग विवाह पछि सुखी र खुशी परिवार निर्माण गर्ने अभिप्रायका साथ आफुलाई आवश्यकता पेको बेलामा मात्र बच्चा जन्माउने अभिप्रायले गर्ने गरेको पाइयो । व्यक्तिहरूको पारिवारिक जीवनलाई सहज बनाउनको निम्ति घर परिवार तथा श्रीमान श्रीमतिको समेत परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्दा आफुलाई सहज हुने गरी प्रयोग गर्ने गरेको पाइयो । नजिकको स्वास्थ्यकर्मीहरू सँग परामर्श गरी परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गरेपछि त्यसले शारिरीक रूपमा स्वास्थ्य समस्या देखिएमा साधनहरूको परिवर्तन गर्ने गरेको पाइयो ।

परिवार नियोजनको साधन प्रयोगलाई सफल र परिणाममुखी बनाउन माध्यामिक विद्यालय तहमा र उच्च माध्यामिक तहमा अध्ययनरत किशोर किशोरीहरूलाई विशेष पाठ्यक्रम तयार गरी तालिमको व्यवस्था गर्नु वान्छनीय देखिन्छ । त्यस्तै सेवा प्रदायकहरूलाई पनि

विशेष तालिम र जानाकारी गराउने, उनीहरूको साधन प्रयोग गर्ने गराउने सीप तथा परामर्श शीपको मूल्याङ्कन र नियमित अनुगमन गर्नु पर्ने देखिन्छ । परिवार नियोजन सम्बन्धी सेवा विशेष खालको सेवा भएकोले गर्दा यसमा हुने सामान्य गलितले पनि व्यक्तिको स्वास्थ्यमा जटिल समस्या उत्पन्न हुन सक्दछ । त्यसैले यस सम्बन्धी जानकारी गराउन सामुदायलाई सचेतना जगाउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, सरकारी निकायबाट नियमित अनुगमन गर्ने र नयाँ परिवार नियोजनका साधन प्रयोगका लागि सेवा प्रदायकलाई तालिमको व्यवस्था गर्नुपर्ने जस्ता सुझावहरू दिन सकिन्छ ।

विषय सूची

	पृष्ठ संख्या
सिफारिस-पत्र	i
स्वीकृत-पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
शोधसार	iv
विषय सूची	vi

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	७
१.४ अध्ययनको उद्देश्यहरू	८
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	९
१.६ अध्ययनको सीमाहरू	१०

परिच्छेद : दुई

साहित्यको पुनारावलोकन

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	११
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनारावलोकन	१४
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१६

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१८
३.२ नमूना छनोटका आधार	१९
३.३ नमूना छनोट	१९
३.४ अध्ययनका साधन	२०
३.५ तथ्याङ्कको स्रोत	२०
३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि	२१

परिच्छेद : चार

परिवार नियोजनका साधनको छनौट: कारण, अनुभव र लैङ्गिक विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

४.१ खुमा फार्मसी र सेवा सम्बन्धी विवरणहरू	२४
४.१.१ सेवा प्रदायकको कानुनी तथा सेवा प्रवाह गर्न सक्ने क्षमताको आधार	२४
४.१.२ सेवा प्रदायकको कार्यक्षेत्र र वार्षिक सेवा प्रवाह	२५
४.१.३ स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रदान हुने सेवा	२५
४.१.४ परिवार नियोजन सम्बन्धी सेवा प्राप्त गर्नेहरूको विवरण	२६
४.१.५ परिवार नियोजन सम्बन्धी सेवालार्ई निरन्तरता नदिनुको कारणहरू	२६
४.१.६ सेवा प्रदायकले प्राप्त गरेका तालिम र सहयोग	२८
४.२ परिवार नियोजनका साधन छनौटका कारण, अनुभव र लैङ्गिक विश्लेषण	२८
४.२.१. अर्न्तवार्तामा सहभागीहरूको विवरण	२९
४.२.१.१. जातिगत विवरण	२९
४.२.१.२. उमेर समुहको विवरण	२९
४.२.१.३. उत्तरदाताको शैक्षिक अवस्था	२९
४.२.१.४. उत्तरदाताको श्रीमानको शैक्षिक अवस्था	३०
४.२.१.५. उत्तरदाताको पेशा	३०
४.२.१.६. उत्तरदाताको श्रीमानको पेशा	३१
४.२.२ विवाह भएको उमेर	३१
४.२.३ विवाहको प्रकार	३१
४.२.४ उत्तरदाताको बुझाइमा परिवार नियोजनसम्बन्धी धारणा	३२
४.२.५ परिवार नियोजन सम्बन्धी जानाकारीको स्रोत	३३
४.२.६ परिवार नियोजन सेवा प्राप्त गर्न सहज स्थान	३३
४.२.७ रोजेको सेवा प्रदायकबाट सेवा लिनुको कारणहरू	३४
४.२.८ पहिलो पटक प्रयोग गरेको साधन प्रयोग गर्नुको कारण	३४
४.२.९ परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्नुको कारण	३४
४.२.१० परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्नुको कारण	३५
४.२.११ परिवार नियोजनको साधन फेर्नेहरूको विवरण	३५
४.२.१२ परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्नुको कारण	३६

४.२.१३ परिवार नियोजनको त्यही साधन प्रयोग गर्नुको कारण	३६
४.२.१४ परिवार नियोजनका साधन छनौटमा रहने भूमिका	३७
४.२.१५ परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्दा देखिएको फरकपन	३८
४.२.१६ परिवार नियोजन सेवाबाट भएको फाइदा	३८
४.२.१७ परिवार नियोजन सेवाबाट भएको बेफाइदा	३९
४.२.१८ परिवार नियोजनको निरन्तरता र छोडनुको संख्या	४०
४.२.१९ परिवार नियोजनको निरन्तरता दिनुको कारण	४०
४.२.२० परिवार नियोजनको साधन प्रयोगमा निरन्तरता नदिनुको कारण	४१
४.२.२१ परिवार नियोजन सेवालार्ई निरन्तरता दिन सकिने आधारहरू	४१
४.२.२२ परिवार नियोजन सेवा प्रयोगको अनुभूति	४२
४.२.२३ परिवार नियोजन प्रयोगकर्ताको सुभावहरू	४३
४.२.२४ परिवार नियोजनमा लैङ्गिक अवस्थाको विश्लेषण	४३
४.२.२५ परिवार नियोजनका साधनहरू	४४
४.२.२६ परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग	४५
४.२.२७ परिवार नियोजनको साधन छनौटका कारण र अनुभवको व्यवस्थापन	४५
४.३ परिवार नियोजनका साधन छनौटलाई उपलब्धीमूलक बनाउने प्रयत्नहरू	४६
४.३.१ सेवा प्रदायकको प्रयत्न	४६
४.३.२ प्रयोगकर्ताको प्रयत्न	४७
४.३.३ प्रशासनिक निकायको प्रयत्न	४८

परिच्छेद : पाँच

सारांश, निष्कर्ष तथा सुभाव

५.१ सारांश	४९
५.२ निष्कर्ष	५०
५.३ सुभाव	५२
५.३.१ कार्यान्वयन तह	५३
५.३.२ नीति निर्माण तह	५३
५.३.३ अनुसन्धान तह	५४

सन्दर्भ सामाग्री
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं.	शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
तालिका १.	परिवार नियोजन सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिको विवरण	२५
तालिका २.	परिवार नियोजन सेवा प्राप्त गर्नेहरूको संख्या	२६
तालिका ३.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूको जातिगत विवरण	२९
तालिका ४.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूको शैक्षिक विवरण	३०
तालिका ५.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूको श्रीमानहरूको शैक्षिक विवरण	३०
तालिका ६.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूको पेशागत विवरण	३०
तालिका ७.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूको श्रीमानको पेशागत विवरण	३१
तालिका ८.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूको विवाह भएको उमेर समूह	३१
तालिका ९.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूको विवाहको प्रकृति	३२
तालिका १०.	परिवार नियोजन सम्बन्धी जानकारीको स्रोत	३३
तालिका ११.	परिवार नियोजन सम्बन्धी सेवा प्राप्त गर्न सहज स्थान	३३
तालिका १२.	सेवा प्रयोगकर्ताहरूले पहिलो पटक प्रयोग गरेको साधनको विवरण	३४
तालिका १३.	परिवार नियोजनको साधन प्रयोग गर्नुको कारण सम्बन्धी विवरण	३५
तालिका १४.	परिवार नियोजनका साधन परिवर्तन गर्नेको विवरण	३५
तालिका १५.	हाल प्रयोग गरिरहेको साधन प्रयोग गर्नुको कारण सम्बन्धी विवरण	३७
तालिका १६.	परिवार नियोजनको साधन छनौटमा हुने भूमिका सम्बन्धी विवरण	३७
तालिका १७.	परिवार नियोजनको साधनले गरेको असर सम्बन्धी विवरण	३८
तालिका १८.	परिवार नियोजनको साधन प्रयोगबाट देखिएको बेफाइदाहरू	३९
तालिका १९.	परिवार नियोजनको साधन प्रयोगको निरन्तरता	४०
तालिका २०.	परिवार नियोजनको साधन प्रयोगमा निरन्तरता नदिनुको कारण	४१
तालिका २१.	परिवार नियोजन सेवालाई निरन्तरता दिन सकिने आधारहरू	४२